

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті описується феномен культури і його вплив на сприйняття людиною іноземної мови. Визначено основні способи формування мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців. З'ясовано, що обізнаність у сфері культури, менталітету та національно-маркованих одиниць мови іншого народу й уміння їх правильно застосовувати сприяє реалізації мовної, комунікативної та соціокультурної компетенції.

Ключові слова: компетенція (мовленнєва, комунікативна та соціокультурна), міжкультурне спілкування, комунікація.

В статье описывается феномен культуры и его влияние на восприятие человеком иностранного языка. Определены основные способы формирования языковой компетенции будущих специалистов. Установлено, что определенные познания в сфере культуры, менталитета и национально-маркированных единиц языка другого народа и умение правильного их использовать способствуют реализации речевой, коммуникативной и социокультурной компетенций.

Ключевые слова: компетенция (языковая, коммуникативная и социокультурная), межкультурное общение, коммуникация.

The article describes the phenomenon of culture and the influence of foreign language apprehension on a person. The principal ways of future specialists' speech competence formation are determined. It is founded that knowing of culture, mentality and nationally marked language units of other nation and also the ability of their correct usage assists to realize linguistic, communicative and socially cultural competences.

Key words: competence (speech, communicative and socially cultural), intercultural communication, communication.

Постановка проблеми. Сьогодні наше життя уже неможливо уявити без бурхливого розвитку технологій, нескінченного обміну інформацією та процесу спілкування людей, які представляють різні культури, мають зовсім інші способи мислення та формування думок. На даному історичному етапі людство переживає процес світової глобалізації, що змушує кожну освічену людину слідкувати за вимогами часу. Цей процес стосується багатьох професіоналів, які працюють у сфері лінгвістики, зокрема викладачів іноземної мови та перекладачів.

Міжкультурне спілкування як сфера діяльності філологів вимагає від них чіткого усвідомлення та розуміння не тільки іншого менталітету й обізнаності в поняттях та явищах, притаманних певній культурі, а й уміння правильно їх застосовувати у мовленнєвій діяльності.

Кожна нація в ході історичного розвитку набуває велику кількість характерних ознак, які не проникають в інші, навіть генеалогічно споріднені нації. Певні слова та словосполучення позначають народні звичаї, традиції, свята, адміністративні та політичні системи. Тому важливим є уміння розрізняти ці реалії або одиниці національно забарвленого лексику для розуміння значення словосполучення або тексту в цілому.

Поняття реалії тісно пов'язане з феноменом міжкультурного спілкування. Це спілкування людей, котрі належать до різних культур. Воно може бути надзвичайно важким через різні поняття про те, коли, чому і як потрібно вживати мову [2, с. 22]. Ми вважаємо, що міжкультурне

спілкування є надзвичайно важливим фактором розуміння та правильного відтворення мови. У нашій роботі описується феномен культури і його вплив на сприйняття людиною іноземної мови. Також зазначаються основні способи формування мовленнєвої культури у майбутніх фахівців. Етнолінгвістика як окрема галузь мовознавства вивчає мову в її ставленні до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови (вплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту та загалом культури народу). До сфери проблем, які вивчає етнолінгвістика належать зокрема проблеми табу, евфемізмів, теорія номінацій, пов'язаних із характеристиками архаїчної свідомості, у тому числі назв різних обрядів та ритуалів. Етнограф на основі мовних фактів може простежити розвиток культури народу, зміни в побуті, а також історично-культурні зв'язки між народами [3, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи вчені робили спроби обґрунтувати неповторність лексичного складу й семантики окремої мови. У цьому були зацікавлені не тільки лінгвісти, а й психологи (К.Г.Юнг, В. Дільтей та Е. Шпрангер), філософи (О.Ф.Лосев, Ж. Руссо, І. Гердер, А.Мюллер), психолінгвісти (Р.Якобсон, В.Матезіус) та етнолінгвісти (О.С.Гердт, Б. Гавранк, Й.Вахк, Т. Фрінгс, П.Лафанг, О.О. Шахматов, І.О. Бодуен де Куртене, В.М. Жирмунський, Л.П. Якобінський, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, Ю.О. Жлуктенко). Перелічені дослідження разом складають комплексне уявлення про цей феномен людського пізнання світу.

Більшість учених (Robert Lado, Harry Hoijer, Edward Sapir, Олійник Л.І., Зорівчак Р.П., Влахов С., Флорін С.) вирізняють явище культури і дають нам можливість усвідомити важливість взаємозв'язку культури і мови. За визначенням Роберта Ладо, культура – структурна система визначеної поведінки. Сучасна концепція культури визначається Гаррі Хойджером, як «усі історично створені моделі для життя, наявні та приховані, раціональні, ірраціональні та нерациональні, що існують у певний час і формують поведінку людей». Риси та елементи культури у цьому визначенні організовані та складені в систему або кілька систем, оскільки культура історично створена і підлягає постійній зміні. У науковому розумінні культурою називають сукупність результатів та процесів будь-якої соціальної діяльності людини і її протиставлення природі, тобто сукупності зовнішніх, незалежних від людини умов її існування. Таким чином, дійсність, що оточує людину, подається у вигляді природи та культури.

Мета написання статті полягає у вивченні взаємозв'язку між культурою та мовою, особливо в усвідомленні і навчанні під час формування мовленнєвої культури майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістика розглядає процес номінації з погляду мовних засобів, які називають об'єкти навколишнього світу. Для лексичної системи характерна етнічна вмотивованість виникнення назви, яка відповідає специфіці культурних традицій. Кожен етнос розглядає об'єктивну дійсність крізь призму свого менталітету. Специфіка сприйняття об'єкта зумовлена мовними (фонетичні, морфологічні, граматичні засоби) та позамовними (неоднакові умови життя людей, розбіжності в культурних традиціях, система суспільних відносин, господарська діяльність) факторами.

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що обізнаність у сфері культури, менталітету та національно-маркованих одиниць мови іншого народу, а також уміння та навички правильно їх застосовувати в мовленнєвій діяльності сприяє всебічній реалізації мовної, комунікативної та соціокультурної компетенцій викладача іноземної мови вищої школи, особливо в епоху бурхливого розвитку інформаційних технологій та глобалізації мовного простору. Саме тому все більше відчувається необхідність навчати не тільки мові країни, але й тому, що «знаходиться поза мовою» – культурі країни, мова якої вивчається.

Едвард Сапір зазначає, що вся культурна поведінка структурована. Міжкультурне спілкування ґрунтується на явищі встановлення міжмовленнєвих контактів. Вони дозволяють сформулювати вміння аналітичного підходу до вивчення зарубіжної культури у співвідношенні із культурою своєї країни, оскільки її сприйняття відбувається завжди крізь призму власної. Тобто міжмовленнєві контакти обумовлюють уживання мовленнєвих правил власного мовного середовища під час взаємодії із представниками іншого соціуму. Це трапляється тоді, коли двоє

чи більше співрозмовників використовують іноземну чи іншу мову, але застосовують мовленнєві правила рідної. Також подібні ситуації можуть відбуватися під час комунікативної взаємодії людей, які мають спільну рідну мову, але належать до мовленнєвих спільнот із різними правилами побудови мовлення, наприклад, люди, які розмовляють британським чи американським варіантом англійської мови. У такому випадку реалії, зокрема мовні, становлять основну складність у спілкуванні людей, які розмовляють англійською, але мешкають у різних країнах або належать до різних соціальних груп однієї країни. Про це свідчить, наприклад, відмінність у мові щоденних періодичних видань та солідних журналів чи в мові молодих людей та їхніх батьків.

Щодо перенесення власних культурних звичок в іншу культуру, як правило, у комунікації виникають певні труднощі. Люди, котрі належать до одного культурного середовища, не завжди можуть зрозуміти явище, притаманне іншому. Як приклад, можна навести бій биків та його сприйняття двома культурами (іспанською та американською). Кожному відомо, що в Іспанії бій биків – вид спорту. Він символізує тріумф майстерності та вправності над тваринною силою бика – це розвага і вираження хоробрості в цій країні.

Проте надзвичайно важко пояснити цей феномен звичайному американцю. У книзі «Лінгвістика через культури» Роберт Ладо [7, с.114-115] досліджує адекватність даного непорозуміння. Він звертає увагу на форму: чоловік у червоному плащі, озброєний мечем, кидає виклик і вбиває бика. Наявні певні специфічні слова та терміни: тореадор, бик, пікадор, музика. Але, власне, сам вплив на представників різних культур має відмінності. Американець, який сидить біля мексиканця чи іспанця, побачить ту ж саму форму: чоловіка, вдягнутого у відповідний одяг, озброєного мечем, що кидає виклик бичу та вбиває його. Проте значення цієї події буде для нього зовсім інше, ніж для іспанця. Він побачить беззахисну тварину. Для нього це не є спорт, а – жорстокість у ставленні до тварини, тому тореадор і глядачі жорстокі. Автор такого прикладу вважає, що в цей момент відбувається неадекватне сприйняття реалій національної культури. І доказом цьому є мова. В англійській мові існують слова, що однаково вживаються по відношенню як до тварин, так і до людей, коли в іспанській мові – усе по-іншому. В англійській мові тварини і люди мають «legs», а в іспанській мові люди мають «rieñas» (ноги), а тварини «patas» (лапи). Так само, в англійській мові люди і тварини мають back та neck, а в іспанській – lomo і rescuezo. Лінгвістичний доказ свідчить про різницю у вживанні лексем, що позначають один і той же об'єкт, та їх сприйняття представниками різних культур. Як результат, в іспанській культурі відмінність ставлення до людини і тварини більша, ніж в американській. В іспанській культурі людина фізично не сильна, проте розумна та майстерна, в американській – людина, як і бик, фізично сильна. Роберт Ладо робить висновок, що за зовнішнім сприйняттям об'єкт є однаковим, хоча смислове навантаження – прямо протилежним.

Зв'язок мови та культури загальноновизнаний. Хоча існує певне протиріччя стосовно того, чи формує та контролює мова процес формування думок, чи тільки відображає їх світосприйняття. Нема сумніву, що існує певне співвідношення, принаймні, між словниковим складом мови та віруваннями, цінностями та потребами людей. Зумовленими національно-етнічними особливостями завжди є елементи урядових, виборчих (адміністрація, секретар, Верховна Рада, Сенат, Дума) та грошових систем (шилінг, пені, рубль, долар, гривня, тугрики, крони, євро). Національно і культурно обумовленими є також назви предметів одягу (мокасини, вишиванка, кептар, національний шотландський костюм кілт). Притаманними певному мовному соціуму, у нашому випадку українському, завжди є назви національних страв, напоїв як специфіки сільськогосподарських традицій та споживання певних продуктів (борщ, вареники, галушки, кутя, ряжанка), еквіваленти яких відсутні в мові перекладу. Традиційно зумовлені поняття також спостерігаються в деяких національних системах мір та ваги (миля (ам.), (ам.), верства (укр.), пуд (укр.), фунт (англ.), у власних назвах та іменах святих (Святий Петро, Івана Купала, Маковій, Святого Миколая, Діва Марія (укр.).

Словниковий склад мови є відображенням національної культури людей, показником досвіду нації, у ньому зберігається запис минулих контактів з іншими мовами та культурних

запозичень. Окрім термінів, у науковій та технічній сферах є також багато слів, які не мають еквівалентів в іншій культурі. Тому виникає таке поняття, як міжкультурне непорозуміння. Декому може здатися смішною ситуація, коли турецький турист у США відмовився їсти хот-дог, тому що вважав, що той був зроблений із м'яса собаки, що суперечить його релігійним переконанням. Деякі непорозуміння є набагато серйознішими, наприклад, коли батьки із племені Навахи (корінні мешканці Америки) віддали своїх дітей на всиновлення, не усвідомлюючи, що наприкінці навчального року вони не повернуться до своєї домівки. У статті «Sociolinguistics and language teaching» М. Савій-Троїк пише, що за допомогою граматики в певних мовах указується на розподілення та організацію часу та простору. У класичній грецькій мові майбутній час позначає події минулого, а минулий час – події майбутнього, тобто протилежно тому, як їх уявляють в англійській мові. Люди, які говорять на азійських мовах, окрім їх неспорідненості, розділяють інтерпретацію формування пасивної форми у реченнях, саме це може спричинити серйозне непорозуміння в перекладі на англійську мову. Пасив в англійській мові вживають із різних причин: підкреслити об'єкт дії, підкреслити суб'єкт дії, зосередитися на довершеності дії. Наприклад: The boy was operated on the next day. – підкреслити об'єкт дії. The factory was managed by two brothers. – підкреслити суб'єкт дії. One day a letter was brought to the hospital. – підкреслити об'єкт дії. Many mistakes have been made. – зосередитися на довершеності дії. This cannot be seen through the microscope. – підкреслити об'єкт дії.

Для встановлення відмінностей в інтерпретації пасивної форми в англійській та азійських мовах, візьмемо за приклад два речення: John baked a cake. The cake was baked by John. Для людей, що говорять на азійських мовах (китайська, японська), ці два речення можуть мати різне значення, оскільки підмет пасивного речення вважається «жертвою» дії. Тому перше речення буде тільки констатацією факту, а друге – означатиме, що суб'єкт зробив щось погане. Навіть люди, які вільно розмовляють англійською, але походять із Китаю або Японії, продовжують робити цю помилку.

Професійна компетенція викладача у процесі навчання студентів вимагає культури мовлення та вміння її використовувати з урахуванням певної комунікативної ситуації. Лінгвосоціокультурна компетенція розглядається Шейлою Ремзі як складова загальної професійної компетенції. Достатнє володіння соціокультурним кодом соціуму, до якого належить комунікат, є тією базою, за допомогою якої легко можна оволодіти кодом іншомовної культури. Вербальне та невербальне кодування має соціокультурну обумовленість. Культуру в цьому розумінні розділяють на суб'єктивну та об'єктивну [8, с. 9]. Суб'єктивна культура складається зі вже сталих моделей поведінки, цінностей, значень, які відповідають інтересам та знанням певної соціальної групи. Об'єктивна ж культура складається із національно зумовленого ставлення до музики, балету, мистецтва [8, с. 9]. Саме поняття культури – абстрактне, тому що є продуктом думки. При вивченні культури вивчаються загальні правила, загальні припущення та загальні цінності, що є фундацією зовнішньої поведінки людини. В інтеркультурній комунікації необхідно брати до уваги той факт, що комуніканти як несвідомо, так інколи й із певним наміром роблять кроскультурні порівняння. Такі порівняння мають на меті пристосування до процесу сприйняття, оцінки та поведінки комунікантів відповідно до певної ситуації. Цей процес уключає вивчення специфіки іншої культури, уміння застосовувати набуті знання в контекстно-визначеній інтеракції для уникнення невизначеності та пов'язаного із цим емоційного дискомфорту. Комунікація на будь-якому рівні базується на володінні «соціальним контекстом» та «соціальною культурою», де під «соціальним контекстом» розуміється врахування минулого досвіду людства, а під «соціальною культурою» – знання реалій із різноманітних сфер життя, історії, культури народу.

Красу і силу слова, мови й мовлення цінують усі народи. Володіння ними як знаково-інформаційними та культурно-естетичними системами підносить суспільство на новий щабель цивілізаційного розвитку. Плекання мови означає ще й відтворення етнічної психології, є неодмінною умовою збереження національної культури народів світу.

А вивчення будь-якої іноземної мови сприяє вихованню сучасної інтелектуально й

духовно розвинутої особистості, здатної до продуктивної діяльності. Така особистість повинна володіти не тільки певним обсягом знань про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні, «толерантно спілкуватися, слухати й чути, сприймати й розуміти [4, с. 2]», тобто бути компетентною щодо мови й мовлення.

Увівши назву поняття «мовна компетентність» у наукове середовище, американський учений Н. Хомський розпочав теоретичне осмислення проблеми в лінгвістичному аспекті. З'ясувалося, що явище мовної, комунікативної (у тому числі мовленнєвої як її різновиду) та інших типів компетентностей / компетенцій, пов'язаних із мовою, поліаспектне і може бути предметом вивчення різних галузей гуманітарної науки. Психологи, психолінгвісти, дидакти й методисти доводять, що мовна, комунікативна компетентності / компетенції – не лише навчальна мета, а й одна з визначальних умов оволодіння знаннями на різних рівнях освіти.

Проблема формування й розвитку мовної, мовленнєвої компетентностей залишається важливою упродовж усього терміну навчання.

Мовна компетентність – складне й багатогранне поняття. У широкому сенсі його варто вживати на позначення явища певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов). Мовленнєва компетентність є різновидом комунікативної і полягає у сформованості умінь і навичок користування мовною компетентністю в усній чи писемній формі, тобто означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування – з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях.

Мовленнєвий досвід, як і будь-який інший, – це продукт взаємодії суб'єкта із середовищем, не тільки набутий у підсумку, а й той, що набувається у процесі цієї взаємодії. Він, своєю чергою, є і передумовою, і результатом упорядкованого лінгвістичного досвіду, який, за Л. Щербою, можна вважати власне мовою певного колективу людей [6, с. 61]. Отже, мовленнєвий досвід складається з таких компонентів:

- 1) практики мовного спілкування, постійного використання мови з метою пізнання людиною середовища і самої себе;
- 2) емпіричного узагальнення спостережених мовних явищ, із яких формується початкове знання про мову;
- 3) рефлексії на своє й чуже мовлення, тобто усвідомлення й оцінку його особливостей.

О. Божович підкреслює, що неправомірно пов'язувати початок розвитку мовної компетенції (компетентності) тільки з появою її другого компонента – засвоєних під час навчання знань про мову. «Знання зароджується до навчання, у надрах досвіду». Емпіричні знання й життєвий досвід «створюють передумови для розвитку мовної компетенції із самого початку як цілісного утворення [2, с. 63]».

На певному етапі або рівні засвоєння мовленнєвий досвід теж відзначається системністю своєї структури, але на кожному із цих рівнів компетенція людини характеризується певними можливостями й обмеженнями. До того ж досвід як складова мовної компетенції тісно пов'язаний із позамовною реальністю, відзначається якостями, які не є нейтральними щодо викладання іноземної мови, а можливо, й усіх мовних дисциплін.

Структура мовленнєвої компетентності формально, хоч і не ідентична, усе ж співвідносна, споріднена зі структурою мовної компетентності, схарактеризованою О. Божович.

У такій думці переконуємося через те що:

- 1) явища мовної і мовленнєвої компетентностей мають спільне походження, спільну природу – лінгвістичну й психолінгвістичну;
- 2) мовна компетентність як ідеальне знання про мову може «матеріалізуватися» лише через мовленнєву, а отже, є її своєрідною буттєвою проекцією;
- 3) мовна й мовленнєва компетентності «синтезовані» в мовній діяльності як сукупності мовних дій і операцій з боку мовця й слухача;
- 4) у визначенні мовної компетентності (компетенції) через її структуру О. Божович «заклала» й ознаки мовленнєвої – мовленнєву діяльність, її етапи (на синтаксичному рівні) тощо.

Отже, структуру мовленнєвої компетентності теж можна визначити як єдність трьох компонентів: мовленнєвого досвіду, знань про мову й чуття мови. Однак кожен з елементів у цій структурі набуває комунікативної спрямованості й відповідного змісту.

Висновки. Чуття мови – похідна від розглянутих двох компонентів – відзначається універсальністю й у складі обох типів компетентностей має однаковий зміст і виконує однакові функції. А саме: забезпечує безпосереднє симультанне розпізнавання якісних (ідіоматичних, лексичних, стилістичних тощо) особливостей висловлювання; контролює мовленнєві процеси, даючи можливість швидко оцінювати правильність або неправильність, звичність або незвичність, витонченість або громіздкість тощо висловлювання, яке сприймається або продукується; сприяє розумінню його підтексту; викликає особливого роду почуття – інтелектуальні емоції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников : проблемы и подходы/ Е.Д. Божович. — М. : Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33-44.
2. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьника : Психолого-педагогические аспекты языкового образования / Е.Д. Божович.– М. : Моск. психолого-социальный ин-т, 1998. – 287 с.
3. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2-3.
4. Олійник Л.І. Інтеркультура та формування лінгвосоціокультурної компетенції / Л.І. Олійник // Проблеми семантики слова, речення та тексту : збірник наукових праць. - Вип.9. – 2003. – С. 274-279.
5. Хомский Н. Язык и мышление / Н.Хомский; [пер. с англ. под ред. В.В. Раскина]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. –122 с.
6. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе: Общие вопросы методики / Л.В.Щерба. – М. ; Л. : Изд-во Акад. ед. наук РСФСР, 1947. – 96 с.
7. Lado R. Linguistics across cultures. – The University of Michigan press, 1957. – 123p.
8. Ramsey Sh. Creating a Context. Methodologies in Intercultural Teaching and Training // Experiential Activities in intercultural learning, edited by Н. Ned Seely. – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1996. - С. 7-27

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Добрянська Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри психології, філософії та суспільних наук АПБ імені Героїв Чорнобиля.

Надійшла до друку 25.12.2012 р.